

TÜRKİYE TÜRKÇESİNDEKİ SES OLAYLARI

Kelimelerde zamana ve sahaya bağılı olarak sürekli değişmelerin, gelişmelerin olması dilin canlılığının bir göstergesidir. Dil durağan değil, dinamik bir yapıya sahiptir. Dilin söz varlığını oluşturan kelimelerdeki sesler, heceleri ve kelimeleri oluştururken tarihî süreç içerisinde düşerler, yer değiştirirler, türerler, başka seslere benzerler. İşte bütün bunlar, ses olayları başlığı altında incelenir. Dilde ses olayları, çeşitli sebeplerden kaynaklanır.

Ses olaylarının sebepleri

a) Dilin ses özellikleri: Türkçede kelime sonunda b, c, d, g sesleri olmadığı için Arapça *kitâb* kelimesi Türkçeye *kitap* şeklinde geçmiştir. Uzun ünlü olmadığı için de â ünlüsü kısalarak normal a'ya dönüşmüştür.

b) Başka seslerin etkisi: Bazı sesler, yanlarındaki diğer seslere etki ederek onları kendilerine benzetirler, değiştirirler. Mesela, *anbar* kelimesindeki b sesi, yanındaki n'ye etki ederek onu, kendisi gibi dudak ünsüzü olan (m) yapmıştır. Böylece kelime, *ambar* şekline dönüşmüştür.

Yaşıl kelimesinin *yeşil*'e dönüşmesinin sebebi, y ve ş seslerinin inceltici etkisidir.

Ses olaylarının sebepleri

c) **Vurgu:** Türkçede orta hece vurgusu genellikle zayıf olduğu için bu hecedeki ünlüler bazen daralır bazen de düşerler: *Tasarıla* > *tasarla*, *besileme* > *besleme*, *yalınız* > *yalnız* vb. gibi.

ç) **Zayıf sesler:** ğ, h, ı, l, n, r, y, z sesleri zayıf sesler olduğu için bazı ses olaylarına sebep olurlar: *ağabey* > *âbi*, *hastahane* > *hastane*, *pek iyi* > *peki*, *bir daha* > *bi daha*, *soğan* > *soan*, *uğur* > *uur*, *inanmak* > *inanmak*.

d) **Söyleyiş güçlüğü ve kakofoni:** Bazı seslerin yan yana gelmesi söyleyiş güçlüğüne veya kakofoniye sebep olur. *büyükcek* > *büyücek*, *küçükçük* > *küçücük*, *ufakcık* > *ufacık*.

Ses olaylarının sebebini, *dildeki en az emek yasasına* bağlamak mümkündür.

SES OLAYLARI

1. Ses türemeleri a) Ünlü türemesi

Genellikle alınma kelimelerde görülen bu ses olayına Türkçe kelimelerde de rastlamak mümkündür. Ünlü türemesi kelimenin başında, ortasında veya sonunda olabilir: *station* > *istasyon*, *scala* > *iskele*, *limon* > *ilimon*, *Recep* > *İrecep*; *tren* > *tiren*, *kral* > *kıral*, *spor* > *sipor*; *akl* > *akıl*, *ömr* > *ömür*; *bircik* > *biricik*, *giderken* > *giderkene*.

b) Ünsüz türemesi

İki şekilde görülür. Birincisinde, ünlüyle biten kelimeye ünlüyle başlayan bir ek getirileceği zaman bu iki ünlü arasında yardımcı bir ünsüz (y, n) türer: *bilgi-y-e, Ali-y-i, sevdi - y - di; bu-n-u, şu-n-u, evi-n-e.*

İkincisi, -daha çok, ağızlarda- ünlüyle başlayan kelimelerin başında **y, h** ünsüzlerinin türemesi şeklinde görülür: *avlu>havlu, ayva>hayva, elbet>helbet, ücra>hücra; ıldız>yıldız, ırak>yırac, inmek>yinmek.*

2. Ünsüz ikizleşmesi

Kelime içinde bir ünsüzün iki defa söylenerek ikizleşmesi olayıdır.

Ağızlarda daha çok görülür: *yeddi, sekkiz, dokkuz, eşşek; bilemedim> bilemmedim, sakız>sakkız.*

Ünsüz ikizleşmesi, ünsüz türemesinin özel bir türü olarak da değerlendirilebilir.

3. Ses düşmeleri

Kelimedeki bir veya birkaç sesin, dilin ses özelliklerinden kaynaklanan sebeplerle düşmesi olayıdır.

a) Ön ses düşmesi: ısı+cak > sıcak.

b) Orta hece ünlüsünün düşmesi

Orta hecenin vurgusuz olması sebebiyle, özellikle **ğ, r, y, z** zayıf ünsüzlerinin yanındaki ünlünün düşmesi olayıdır: *ağızı > ağzı, boyunum > boynum, buradan > burdan, buyuruk > buyruk, dirilik > dirlik, gazete > gazte, kıvrım > kıvrım, oğlu > oğlu, satılık > satlık, yalnız > yalnız, yanılış > yanılış.*

3. Ses düşmeleri

c) Ünsüz düşmesi

Seslerin birleşmesi sırasında söyleyiş güçlüğü veya zayıf sesler (g, h, n, l, r, y, z) sebebiyle bir ünsüzün düşmesi olayıdır: *ufak+rak > ufarak; kağan > kaan, soğan > soan, soğuk > souk, uğur > uur; yapurgak > yaprak; çift > çif, bir daha > bi daha, geliyor > geliyo.*

ç) Hece düşmesi

Peş peşe gelen ve sesleri birbirine benzeyen hecelerden birinin düşmesidir: *alıyor (<ala yorır), başlayım (<başlayayım), budur (<bu durur), pazartesi (<pazar ertesi), söyleyim (<söyleyeyim).*

3. Ses düşmeleri

d) Tekleşme

Aynı cinsten ve yan yana bulunan iki ünsüzden birinin dilin ses özelliğine uyarak düşmesidir: *Edebiyyat* > *edebiyat*, *hammâl* > *hamal*, *kemmiyyet* > *kemiyet*, *medeniyyet* > *medeniyet*.

e) Ünlü birleşmesi

İlki ünlüyle biten, ikincisi ünlüyle başlayan ve her zaman birlikte kullanılan birleşik kelimelerde, peş peşe gelen ünlülerin kaynaşarak bir ünlü hâline gelmesiyle ortaya çıkan ses olayıdır: *bulamaç* (<*bulama+aş*), *cumartesi* (<*cuma+ertesi*), *Delorman* (<*Deli orman*), *kahvaltı* (<*kahve+altı*), *nasıl* (<*ne+asıl*) *niçin* (<*ne+için*).

3. Ses düşmeleri

f) Hece kaynaşması

ğ, h, y zayıf ünsüzleri bazen iki ünlü arasında eriyerek kaybolur, kalan iki ünlü kaynaşarak tek ünlü olur. Dolayısıyla bir hece eksilmiş olur: âbi (< ağabey), ayol (< ay oğul), eczâne (< eczahane), eyvallah (< eyi vallah), pastane (< pastahane), peki (< pek iyi).

4. Yer değiştirme (göçüřme)

Kelimedeki iki ünsüzün yer değiştirmesi şeklinde ortaya çıkan ve ağızlarda çok görülen bir ses olayıdır: *gibi-bigi, cereyan-ceyran, çömllek-çölmek, ekşi-eşki, gömllek-gölmek, ileri-ireli, kibrit-kirbit, kirpi-kipri, kirpik-kiprik, köprü-körpü, lanet-nalet, memleket-melmeket, Meryem-Meyrem, ödünç-öndüç, öğrenmek-örğenmek, sarımsak-samırsak, toprak-torpak, yalvarmak-yavralmak, yüksek-yüsgek.*

Bu örneklerde birinci şekiller doğru, ikinciler yanlıştır.

5. Benzeşme (asimilasyon)

a) İlerleyici benzeşme

Önceki ünsüzün, sonraki ünsüzü kendine benzettiği benzeşmedir: *anlamak > annamak, bunlar > bunnar, karanlık > karannık, nişanlı > nişannı, samanlık > samannık, yazsınlar > yazsınnar.*

b) Gerileyici benzeşme

Sonraki ünsüzün, önceki ünsüzü kendine benzetmesi olayıdır: *aramazsan > aramassan, birlikte > billikte, gözsüz > gössüz, kalmazsa > kalmassa, tarla > talla, terli > telli, türlü > tüllü.*

c) Oluşum noktası benzeşmesi

Kelime içinde yan yana bulunan ünsüzlerden birinin diğerini kendi oluşum noktasına çekmesi olayıdır: *Anbar, onbaşı, çarşanba, penbe.*

6. Ses değişimleri

a) Orta hece ünlüsünün değişmesi

Orta hecenin vurgusuzluğu ve **y** sesinin zayıflığı sebebiyle orta hecedeki geniş ünlünün daralması olayıdır: *başlıyor* (<başla-yor), *diyor* (<de-yor), *gülmüyor* (<gülme-yor), *yor* (<ye-yor).

6. Ses deęişmeleri

b) Sedalılařma (yumuřama)

Kelime sonunda iki ünlü arasında kalan **p, , t, k** sedasız seslerinin sedalılaşarak **b, c, d** ve **g**'ye dönmesidir: orap+ı > orabı, genç+i > genci, kanat+ı > kanadı, konak+a > konağa.

Anlamı değişecek kelimelerde yumuşama olmaz: atı, haçı, saa, suçu, otu.

6. Ses değişimleri

c) Aykırılma

Birbirine benzeyen veya aynı olan iki ünsüzden birinin başkalaşmasıdır: *ahçı* (<aşçı); *aktar* (<attâr), *muşamba* (<muşamma).

Bunların dışında da **ses değişiklikleri** vardır: *inmek* - *enmek*, *demek* - *dimek*, *yemek* - *yimek* (e - i); *börek* - *bürek*, *büyük* - *böyük*, *güzel* - *gözel* (ö - ü); *kuş* - *guş*, *koyun* - *goyun* (k - g); *parmak* - *barmak*, *pastırma* - *basdırma* (p - b); *ben* - *men*, *binmek* - *minmek*, *boncuk* - *muncuk* (b - m); *ögmek* - *öğmek* - *övmek*, *dögmek* - *döğmek* - *dövmek*, (g-v); *kogmak*-*koğmak*-*kovmak* (ğ-v); *tag*>*dağ*.

Uyarılar

1. Ses olaylarından sadece söyleyişte kalanlarla yazı diline geçenler arasındaki farklara dikkat ediniz: *ombaşı - onbaşı, İstanbul - İstanbul, gelecekler - gelecekler, barmak - parmak, bilmeyor - bilmiyor vb.*

2. Ses özellikleri ve ses olaylarının kelimelerin yazımıyla doğrudan ilgili yönlerine bilhassa dikkat edilmelidir: *trend - tirend, spor - sipor, uğur - uur, biçki - biçgi, içki - işgi, gazete - gaste / gazte, memleket - melmeket, sütçü - südcü, işçi - içci, çift - çif, gibi örneklerde önce yazılanlar doğru, sonrakiler yanlıştır.*

3. *babası, altışar* gibi örneklerdeki **s, ş** ünsüzleri koruyucu ünsüz (yardımcı ses) değildir.

TÜRKÇEDE HECE YAPISI VE HECE ÇEŞİTLERİ

Hece, ses organlarının aynı doğrultudaki hareketiyle ve bir çırpıda çıkarılan ses veya sesler topluluğudur.

Türkçede hecenin temelini oluşturan sesler ünlülerdir. Heceler de kelimelerin ses yapısını oluştururlar. Ünlüler tek başlarına hece özelliği gösterdikleri hâlde ünsüzler yanlarına ünlü almadan bir ses bütünlüğü, bir hece oluşturamazlar.

Türkçede hece çeşitleri

Türkçe bir hecede en fazla dört ses bulunabilir. Türkçede heceyi oluşturan seslerin sayısına ve bu seslerin hecedeki yerine göre altı çeşit hece vardır: (Aşağıdaki kısaltmalarda Ü ünlü, sesli yerine; S ünsüz, sessiz yerine kullanılmıştır.)

1. Bir ünlüden oluşan heceler (Ü): e - rik, a-rı, u - yan.
2. Bir ünlü, bir ünsüzden oluşan heceler (Ü+S): el - ma, or - du
3. Bir ünlü, iki ünsüzden oluşan heceler (Ü+S+S): ilk, üst, art,
4. Bir ünsüz, bir ünlüden oluşan heceler (S+Ü): el - ma, ar - ka - daş
5. Bir ünsüz, bir ünlü, bir ünsüzden oluşan heceler (S+Ü+S): bil-dik, yal - nız - lık
6. Bir ünsüz, bir ünlü, iki ünsüzden oluşan heceler (S+Ü+S+S): Türk, kurt, sarp, se-vinç-ten.

Bunlardan ilk üçü kelimenin sadece ilk hecesi olabilir. Diğerleri kelimenin başında, ortasında veya sonunda bulunabilir.

SÖZÜN ÖZÜ

Harf, sesin yazıdaki işaretidir. Resmî alfabede dildeki seslerin hepsi gösterilmez.

Ünsüzler, Türkçenin ses özelliklerine uygun olarak *be, ce, de, fe, he, le, me, ne...* biçiminde söylenmelidir.

Q, x, w harfleri Türkçede olmadığı için Türkçe kelimelerde kullanılmamalıdır.

Büyük ünlü uyumuna uymayan bir kelimenin küçük ünlü uyumuna uyması mümkün değildir.

Türkçede bulunmayan seslerin kelimedeki yerine dikkat ediniz: "Türkçede **m** sesi bulunmaz." ifadesi yanlıştır. Türkçede **m** sesi vardır. Ancak, **m** sesi kelime başında bulunmaz.

SÖZÜN ÖZÜ

Ses olaylarından yazıda gösterilmeyenlere özellikle dikkat edilmelidir: *Yalınız* > *yalnız* kelimesindeki *orta hece ünlüsünün düşmesi* yazıda gösterilir ama *yanlız* şeklindeki *yer değiştirme* hem söyleyiş hem yazı için yanlıştır.

Ses olaylarından yazım ile ilgili olanlara özellikle dikkat edilmelidir: *bekleyor* > *bekliyor*, *bunnar* - *bunlar*, *sınıfda* - *sınıfta*, *bi defa* - *bir defa*, *sekkiz* - *sekiz*.

Türkçenin hece yapısı ve hece çeşitleri iyi bilinmeli, kelimeler hecelerine yanlış yerlerden bölünmemelidir.

Yanlış vurgunun anlamı değiştirebileceği unutulmamalıdır.